

УДК 811.112.2`06

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-212-35>

МОДАЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ДІЄСЛІВ. ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ

THE MODALITY OF GERMAN AND UKRAINIAN VERBS. A COMPARATIVE ANALYSIS

Сухомлин В. В.,

orcid.org/0000-0002-2667-990X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри літературознавства

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Модальність як лінгвістична категорія є багатогранною. Проте будь-яке дослідження модальності починається з логіко-філософської природи цієї категорії. У пропонованій роботі продемонстровано взаємозв'язок між логічної та лінгвістичною модальністю. Остання має два основні підвиди: об'єктивну та суб'єктивну, тоді як логічна модальність з огляду на модальні дієслова як її маркери може бути деонтичною та епістемічною. У статті проаналізовано різні варіанти підходів до опису лінгвістичної модальності, що запропоновані німецькими мовознавцями, досліджено модальні дієслова німецької мови, що вживаються для вираження модальності, проаналізовано їхні семантичні та граматичні особливості. З'ясовано, що у граматиці української мови немає окремого класу модальних дієслів, що відрізняє українську мову від німецької. Дієслова, які за своєю семантикою можуть виражати обидва підвиди модальності, утворюють в українській мові клас допоміжних дієслів, куди відносяться власне допоміжні дієслова та модально-допоміжні дієслова. При порівняльному аналізі семантики таких дієслів в обох мовах визначено подібності та відмінності: усі вони мають модальну силу, але різниця між ними полягає у ступені наявності останньої, а саме, одні дієслова мають ступінь необхідності / *Notwendigkeit*, а інші – ступінь можливості / *Möglichkeit*. Німецькі модальні дієслова зазнали істотної граматикалізації і це стало результатом їхньої специфічної ознаки засобів вираження модальності у цій мові. Українська мова має не таку розгалужену сітку граматичних форм модальних дієслів, для неї не принципово властивий умовний спосіб при вираженні дієсловами модальності, натомість українська мова має набагато більше семантичного розмаїття дієслів та дієслівних форм – виразників модальності. Усі виявлені відмінності важливі для вивчення, адже це гарантує правильне використання модальних дієслів та їхніх граматичних словоформ, особливо дійсного та умовного способів (*Indikativ – Konjunktiv*).

Ключові слова: деонтична модальність, епістемічна модальність, логічна семантика, логіко-семантична категорія, модальне дієслово, об'єктивне вживання, суб'єктивне вживання, синтаксичне тлумачення.

Modality as a linguistic category is multifaceted. However, any study of modality begins with the logical and philosophical nature of this category. The article demonstrates the relationship between logical and linguistic modality. The latter has two main subtypes: objective and subjective, while logical modality, given the modal verbs as its markers, can be deontic and epistemic. The article analyses different variants of approaches to the description of linguistic modality proposed by German linguists. The article studies modal verbs in German used to express modality, analyses their semantic and grammatical features. It is found that the grammar of the Ukrainian language does not have a separate class of modal verbs, which distinguishes Ukrainian from German. Verbs that can express both subtypes of modality in their semantics form the class of auxiliary verbs in Ukrainian, which includes auxiliary verbs and modal-auxiliary verbs. A comparative analysis of the semantics of such verbs in both languages reveals similarities and differences: they all have modal force, but the difference between them lies in the degree of the latter, namely, some verbs have the degree of necessity / *Notwendigkeit*, and others have the degree of possibility / *Möglichkeit*. German modal verbs have undergone significant grammaticalization as a result of their specific feature of modal expression in this language. The Ukrainian language has a less extensive network of grammatical forms of modal verbs, and the subjunctive mood is not fundamentally characteristic of verbs expressing modality, but Ukrainian has a much greater semantic variety of verbs and verb forms expressing modality. All the differences identified are important to learn, as this guarantees the correct use of modal verbs and their grammatical word forms, especially the Indicative and Conditional Moods (*Indikative – Konjunktiv*).

Key words: deontic modality, epistemic modality, logical semantics, logical-semantic category, modal verb, objective use, subjective use, syntactic interpretation.

Постановка проблеми. Проблема модальності як у логіці загалом, так і у лінгвістиці зокрема не є новою. Залежно від виду модальних логік, що досліджуються, виділяють різні її види, найпоширенішими з яких є алетична, деонтична та епістемічна модальності. Запозичена з модальної логіки категорія модальності у лінгвістиці є однією з найбільш поширених у дослідженнях, оскільки з одного боку вона присутня у кожній природній мові, що робить її універсальною категорією, а з іншого боку – через обумовлені лінгвістичні особливості кожна мова робить цю категорію унікальною. Складність викликає в першу чергу передача мислення мовними та мовленнєвими засобами носія однієї мови на іншу мову. Проте похибка у правильності сприйняття судження має бути мінімальною, адже від цього залежить результат комунікативного процесу. Оскільки німецька та українська мови є представницями різних мовних груп, існують певні складнощі для передачі логічної модальності засобами обох мов при перекладі. Модальні дієслова є одним з найбільш поширених засобів передачі даної категорії у німецькій мові, тож контрастивний аналіз модальності цього класу дієслів у обох мовах є проблемою даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При проведенні аналізу наукових лінгвістичних розвідок ми сконцентрувалися на працях фундаторів граматичних досліджень у германістиці. Праці видатних німецьких граматистів Гергарда Гельбіга (Gerhard Helbig) та Йоахіма Буша (Joachim Buscha), що тривали протягом останнього десятиліття минулого до початку нинішнього століття, стали основним постулатом у дослідженні *категорії модальності*, у тому числі й модальності німецьких дієслів. У 1992 році Д. Райнер пропонує своє бачення *відносної* модальності, наголошуючи, що модальність має властивість відносної лінгвістичної категорії. У 2003 році виходить відома серед германістів робота Е. Гентшель та Г. Вейдта, де детально описано *функціональні класи дієслів*, серед них є і *модальні*. Г. Дівальд пропонує розмежовувати поняття *евідентності* та *модальності* (2010–2011). К. Коломо вивчає модальність у дієслівному комплексі, виділяючи *напівмодальні та модальні дієслова* у системі статусно-регулятивних дієслівних класів. Дослідниця особливо ґрунтовно вивчає цю категорію, пояснюючи *таксономію модальності* (модальність події – модальність пропозиції). Науковиця пояснює також *модальність у формальній семантиці*: модальну логіку вона розглядає як семантику можливих світів, а модальну основу – як джерело впорядкування цієї семантики. Резюмуючи, мовознавиця розмежовує епістемічну модальну основу, евідентність та вбудовуваність модальних дієслів у обидва прояви модальності [1].

Для глибшого розуміння та дослідження модальних дієслів української мови ми звернулись до граматик, словників та інших окремих досліджень з цього питання. Так, І. Вихованець досліджує частини мови в семантико-граматичному аспекті, де вказує і на модальні дієслова [2], «Словник української мови» за редакцією Б. Грінченка допомагає з'ясувати значення модальних дієслів і їх вживання у контексті, «Українська лексикографія. 1940 – 2020» М. Комової містить інформацію про різні категорії дієслів, зокрема модальних, а «Практикум з правопису і граматики української мови» І. Ющука пояснює значення та особливості вживання модальних дієслів, які він називає допоміжними.

Мета дослідження полягає у семантичному та структурно-синтаксичному аналізі подібностей та відмінностей у вираженні категорії модальності за допомогою модальних дієслів, обґрунтуванні отриманих результатів та їхньому застосовуванні у прагматичному аспекті комунікативних процесів.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні ми спираємося на семантику та синтаксичні властивості модальних дієслів в обох мовах, адже саме вони визначають роль та функції цих дієслів у системі кожної мови загалом, а також і при вираженні категорії модальності зокрема.

У німецькій мові розрізняють шість модальних дієслів, а саме: *können* / *могти* (у значенні *вміти*), *dürfen* / *могти* (у значенні *мати дозвіл*), *mögen* / *хотіти* (у значенні *подобатися*), *wollen* / *хотіти* (у значенні *мати намір щось зробити*), *sollen* (у значенні *бути повинним* (за чиймось

наказам, розпорядженням, проханням тощо) і *müssen* (мусити за своїми особистими переконаннями), що відповідають названим дієсловам в українській мові. Однак, у граматиці української мови немає окремого семантико-граматичного розряду модальних дієслів, натомість маємо допоміжні дієслова, до складу яких входять модальні дієслова і пояснюють їх українські мовознавці як такі, що не тільки виступають у ролі допоміжних, утворюючи складний дієслівний присудок, а ще й змінюють модальність речення [3, с. 161]. До таких дієслів в українській мові належать споміж інших такі, як *могти*, *вміти*, *бажати*, *воліти*, *прагнути*, *хотіти*, *сміти*, *намагатися*, *мусити*, *мати* та дієслівні форми з модальним значенням, як *спроможний*, *здатний*, *схильний*, *радий*, *зобов'язаний*, *змушений*, *ладен*, *повинен*, які мають копулативне дієслово.

Е. Гентшель і П.-М. Фогель стверджують, що німецькі модальні дієслова є багатозначними. Це означає, що вони мають два значення або два тлумачення, а саме: деонтичне, що виражає реалізацію висловлювання у вигляді команд і заборон, та епістемічне, що стосується тверджень (за іншою класифікацією йдеться про об'єктивну та суб'єктивну модальності) [4, с. 236]. При порівняльному аналізі семантики цих дієслів визначаємо подібності та відмінності: усі вони мають модальну силу, але різниця між ними полягає у ступені наявності останньої, а саме, одні дієслова мають ступінь **необхідності** / *Notwendigkeit* (*müssen*, *wollen*, *sollen*), а інші – ступінь **можливості** / *Möglichkeit* (*können*, *dürfen*, *mögen*) [5, с. 556]. Г. Гельбіг і Й. Буша також зазначають, що окремі модальні дієслова мають схоже значення [6, с. 192]. Вони приблизно відповідають українським еквівалентам і в обох мовах стають підґрунтям для основного значення модальних / допоміжно-модальних дієслів, яке називають «об'єктивним значенням». У логічній семантиці використовується грецький термін «деонтична модальність».

Однак у багатьох мовах модальні дієслова мають і друге значення, яке часто називають «суб'єктивним значенням». У логічній семантиці таке значення називають вираженням «епістемічної модальності».

У німецькій мові всі модальні дієслова мають обидва значення. У граматичних дослідженнях припускають, що поява суб'єктивного значення пов'язана зі ступенем граматикизації модальних дієслів у відповідній мові. «Граматикизація» означає перетворення первісно лексичних слів на граматичні допоміжні слова. З цим важко не погодитися, адже при аналізі українських дієслів встановлено, що наша мова взагалі не має класу модальних дієслів, натомість має допоміжні дієслова, куди входять і модальні.

Сильно граматикизовані модальні дієслова у німецькій мові мають обидва значення: об'єктивне та суб'єктивне. З цього можна зробити висновок, що модальні дієслова є більш граматикизованими в німецькій мові. Це створює проблеми для українських студентів, які вивчають німецьку мову, оскільки не всі українські допоміжно-модальні дієслова мають суб'єктивне значення.

Наступна класифікація розрізняє модальні дієслова, які мають суб'єктивне значення в обох мовах (таблиця 1) та модальні дієслова, які мають суб'єктивне значення лише в німецькій мові (таблиця 2).

Таблиця 1

Вживання модальних дієслів у суб'єктивному значенні у німецькій та українській мовах

Модальне дієслово	Об'єктивне	Суб'єктивне
<i>müssen</i> (мусити)	Er muss kommen. • Er hat die Pflicht zu kommen.	Er <i>muss</i> hier sein. • Es ist <i>ganz sicher</i> , dass er hier ist. укр.: <i>мусить</i>
<i>können</i> (могти / вміти)	Sie kann schwimmen. • Sie hat die Fähigkeit zu schwimmen.	Sie <i>könnte</i> hier sein. • Es ist <i>möglich (aber nicht sicher)</i> , dass sie hier ist. укр.: <i>може (в дійсному способі)</i>

Таблиця 2

Вживання модальних дієслів у суб'єктивному значенні у німецькій мові

Модальне дієслово	Об'єктивне	Суб'єктивне
<i>dürfen</i> (могти / мати дозвіл)	Sie darf schlafen. • Man hat ihr erlaubt zu schlafen.	Sie <i>dürfte</i> schon schlafen. • Es ist <i>wahrscheinlich</i> , dass sie schon schläft. укр.: <i>вірогідно</i>
<i>sollen</i> (бути (через когось) повинним)	Er soll kommen. • Jemand will, dass er kommt.	Er <i>soll</i> hier gewesen sein. • Man sagt, er war hier. <i>Angeblich</i> war er hier. укр.: <i>нібито</i>
<i>wollen</i> (хотіти)	Er will kommen. • Er hat den Willen zu kommen.	Er <i>will</i> die Antwort wissen. • Er <i>behauptet</i> , dass er die Antwort weiß. укр.: <i>стверджує (не допоміжне дієслово)</i>

Е. Гентшель і Г. Вейдт також розрізняють об'єктивне і суб'єктивне вживання модальних дієслів. Об'єктивні модальні дієслова описуються ними як «об'єктивно існуючі передумови або умови для того, щоб твердження, яке міститься в повній формі дієслова, було істинним». За допомогою суб'єктивних модальних дієслів мовець висловлює свою оцінку дійсності [7, с. 76]. Мовознавці наводять такі приклади:

- Деонтичне / об'єктивне використання:

Das Kind darf lange aufbleiben.

Дитині *дозволено* засиджуватися допізна.

Sie kann lateinisch und kyrillisch schreiben.

Вона *може* писати латиницею і кирилицею.

Ich möchte dir etwas zeigen.

Я *хотіла б* тобі дещо показати.

Er muss jetzt gehen.

Він *мусить* піти.

- Епістемічне / суб'єктивне використання:

Er dürfte ausgegangen sein.

Він *може* вийти на вулицю.

Sie könnte schon da sein.

Вона *може бути* вже там.

So *mag* es gewesen sein.

*Möglich*o, так воно і є (було) (Це *могло* / *може* бути так.)

Er muss krank sein.

Він, *мабуть*, захворів.

Як бачимо із прикладів, в українській мові для вираження суб'єктивної модальності здебільшого використовуються вставні модальні слова, словосполучення та предикативи з модальним значенням, натомість у німецькій мові спостерігаємо виключно модальні дієслова. Це становить специфіку вживання модальних дієслів у німецькій мові.

Вірогідно, що об'єктивна модальність описує відношення між суб'єктом речення та (по)дією і орієнтована на логічні маркери «можливість», «необхідність» і «бажання». Суб'єктивна модальність вказує на ставлення мовця до (по)дії, що описується і пов'язана з такими логічними поняттями, як «припущення», «допустовість» та «переконання».

Е. Гентшель і Г. Вейдт розглядають проблему «системного опису семантики модальних дієслів», оскільки багато праць описують лише значення окремих модальних дієслів, але нехтують зв'язками між дієсловами, що змінювали своє значення з плином часу. Йдеться про зміни у семантиці, яких зазнають модальні дієслова, а також про модифікуючі та функціональні дієслова, що близькі до модальних. Такими можуть виступати *bleiben*, *brauchen*, *scheinen*, *kommen*,

pflügen, wissen, bekommen, belieben, drohen, gedenken, suchen, verstehen, haben, sein [7, с. 79]. Згідно з К. Кесселем і С. Рейманом, це дієслова, що, як і модальні дієслова, змінюють значення висловлювання і з'являються в реченні з інфінітивом + *zu* іншого дієслова: *Der Sohn verspricht, ein guter Schüler zu werden.* / Син **обіцяє стати** хорошим учнем. Речення є прикладом вираження повнозначним дієсловом модального значення, оскільки в ньому йдеться про те, що Син, **ймовірно**, стане хорошим учнем, тобто, намір хлопчика і надію на те, що одного разу він стане хорошим учнем [8, с. 13]. Такі дієслова мають радше суб'єктивну модальність, аніж об'єктивну, адже дієслово яскраво виражає ставлення хлопчика до свого наміру стати хорошим учнем, однак не має якогось ступеня вираження дійсності. Приклад демонструє, що повнозначне дієслово може стати / бути частиною складного дієслівного присудка з моделлю «допоміжне / модальне дієслово + *zu* + Infinitiv». Переклавши основне значення дієслова, маємо варіант, що Син **обіцяє стати** хорошим учнем.

Duden описує німецьке модальне дієслово як «Verb, das in Verbindung mit dem Infinitiv eines anderen dessen Inhalt modifiziert» / «дієслово, яке змінює зміст іншого дієслова в поєднанні з його інфінітивом» [9, с. 1254]. Г. Bußmann дає схоже визначення: «Verben, die in Verbindung mit einem Infinitiv modale Bedeutungsaspekte ausdrücken [...] spezifizieren das Verhältnis zwischen Subjekt und Verbalvorgang unter semantischen Aspekten» / «Дієслова, які виражають модальні аспекти значення в поєднанні з інфінітивом [...] вказують на зв'язок між суб'єктом і дієслівним процесом із огляду на семантику» [10, с. 444].

Тож синтаксичні особливості модальних дієслів виражені у їхній властивості бути змінною складовою дієслівного присудка, що можна показати в моделі «модальне дієслово + інфінітив повнозначного дієслова», яка впливає на модальність складної синтаксичної одиниці, що називається реченням, а в усному мовленні говоримо про висловлення. У такому випадку маємо дієслівну граматичну рамку, де модальні дієслова займають другу позицію, а повнозначні стоять у формі інфінітива в кінці речення. Модальні дієслова можуть вживатися як повнозначні, як у прикладі *Ich mag dich.* / *Tu тебе подобається мені.* Вони також можуть керувати іншим модальним дієсловом, але це поодинокі випадки: «*verkaufen können müssen*» [9, с. 556].

На синтаксичному рівні існує розбіжність між модальними дієсловами в об'єктивному та суб'єктивному значеннях. При аналізі синтаксичних особливостей модальних дієслів очевидно, що модальне дієслово у об'єктивному значенні вказує на суб'єкт речення: це завжди «вона» або «він», який може, повинен чи хоче щось робити. Синтаксично ситуацію можна уявити так, що модальне дієслово стоїть безпосередньо в реченні: [*Sie müssen hier sein.*] / Вони повинні бути тут.

Зазвичай модальні дієслова можуть використовуватися для вираження суб'єктивної модальності, якщо потрібно описати оцінку дійсності. В суб'єктивному значенні модальне дієслово відноситься не до підмета, а до всього речення: наприклад, *Sie müssen hier sein* = [*«Es muss sein, dass sie hier sind.»*] / Вони повинні бути тут. = [*«Мабуть, вони тут»*]. Синтаксично ситуацію можна уявити таким чином, що модальне дієслово стоїть за межами речення і вставляється в речення лише на поверхневій структурі: *müssen* [*Sie sind hier.*] / має так бути [Вони тут].

Окремо зупинимося на модальних дієсловах зі значенням припущення / допустовості (Vermutung), адже вони є дуже поширеними у німецькій мові і не мають прямих відповідників в українській мові. До цієї групи належать модальні дієслова *müssen, dürfen, können* і *mögen*. Крім того, модальне значення припущення може виражатися дієсловом *werden*. Мовець може використовувати ці дієслова для вираження припущення. Залежно від форми (спосіб дієслова (Indikativ / Konjunktiv)) та значення (семантика) ці дієслова виражають припущення в суб'єктивному висловлюванні, змінюючи зміст речення відповідно до ступеня ймовірності певного твердження. Існує поступова градація між модальними дієсловами. Їх можна класифікувати за ступенем ймовірності наступним чином [11]:

Таблиця 3

Градація ступеня ймовірності припущення модальних дієслів у німецькій мові

Modalverb	Umschreibung / опис	Prozentual / відсоткове співвідношення*
<i>muss</i> (теп. час, дійсний спосіб)	ganz sicher, bestimmt, zweifellos	99%
<i>müsste</i> (теп. дія, умовний спосіб)	ziemlich sicher, höchstwahrscheinlich	90%
<i>dürfte</i> (теп. дія, умовний спосіб)	wahrscheinlich, vermutlich	75%
<i>kann</i> (теп. час, дійсний спосіб)	vielleicht, eventuell	50%
<i>könnte</i> (теп. дія, умовний спосіб)	etwas für möglich halten	40%
<i>mag</i> (теп. час, дійсний спосіб)	wohl (unsicher)	30%

*Відсоткові показники призначені для навчальних цілей і не є статистично підтвердженими або строго лінгвістично визначеними.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Семантичний та структурно-синтаксичний аналіз модальних дієслів, що використовуються для вираження модальності в українській та німецькій мовах має свою специфіку в обох мовах і пояснюється це різними структурними особливостями цих мов. У німецькій мові модальні дієслова є основними репрезентантами категорії вираження модальності, на відміну від української мови, де немає розряду модальних дієслів, а є допоміжно-модальні дієслова. Однак, вставні модальні слова, словосполучення та предикативи з семантично модальним компонентом є специфічними для вираження модальності в українській мові. Водночас було встановлено, що вагому роль у вираженні суб'єктивної модальності у німецькій мові відіграє спосіб дії (Indikativ – Konjunktiv), чого не спостерігаємо в українській мові. Тож граматичне розмаїття способів вираження модальності властиве німецькій мові, натомість семантичне розмаїття модальних лексем більш притаманне українській мові. Ці особливості варто розуміти та застосовувати у навчальних та комунікативних процесах з метою дотримання автентичності обох мов. Семантичний аспект модальних слів та модальних дієслів, що виступають виразниками суб'єктивної модальності в обох мовах є перспективою дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Colomo K. Modalität im Verbalkomplex Halbmodalverben und Modalitätsverben im System statusregierender Verbklassen. *Bochumer Linguistische Arbeitsberichte*. 2011. Band 6. S. 355. URL: <https://www.linguistics.rub.de/forschung/arbeitsberichte/6.pdf> (дата звернення: 31.01.2025).
2. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 255 с.
3. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 833 с. URL: <https://archive.org/details/UkrMovEnts/page/161/mode/2up> (дата звернення: 31.01.2025).
4. Hentschel E., Vogel P. M. *Deutsche Morphologie*. Berlin, 2009. 480 S.
5. Helbig G., Buscha J. *Übungsgrammatik Deutsch*. Leipzig, Berlin, München: Langenscheidt, 1995. 382 S.
6. Helbig G., Buscha J. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig, Berlin, München, Wien, Zürich, New York. 1996. 735 S.
7. Hentschel E., Weydt H. *Handbuch der deutschen Grammatik*. Berlin, 2003. 524 S.
8. Kessel K., Reimann S. *Basiswissen Deutsche Gegenwartssprache: Eine Einführung*. Tübingen. 2010. 310 S.
9. *Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch*. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2009. Bd. 4. 1344 S.
10. Bußmann H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart, 2008. 28 S.
11. Modalverben in subjektiver Bedeutung. *Der Musiker soll eine Affäre haben*: веб-сайт. URL: <https://sprachekulturkommunikation.com/modalverben-subjektiver-gebrauch/> (дата звернення: 31.01.2025).